

Om det middelalderlige stenhus på Ribe Kjærgård

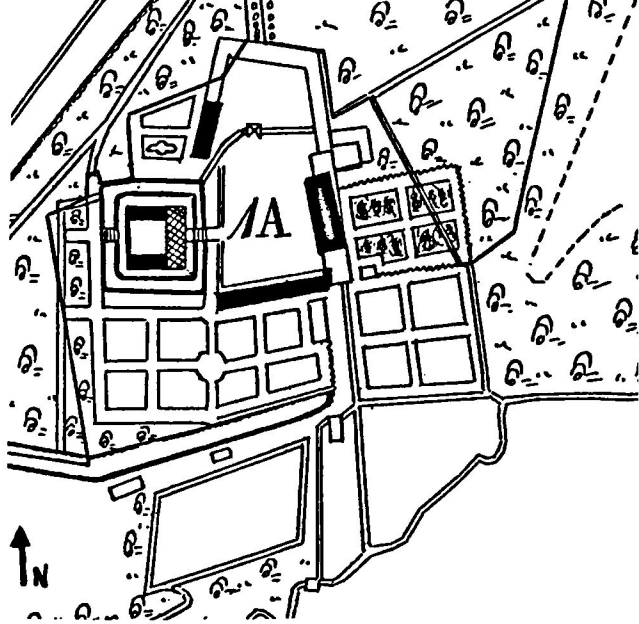
Af Steen Ivan Hansen

Som en fugl Phoenix rejste Ribe Kjærgård i Hunderup sogn noget nord for Ribe sig i 1940-erne om ikke af asken, så i al fald af det dybeste forfald til det nuværende smukke og velholdte bygningsværk, Kjærgård Landbrugsskole. Gennem bygningsundersøgelser og anden forskning er det lykkedes at få overblik over de vigtigste byggefaser i hovedbygningens historie, men alle problemer i forbindelse med byggehistorien er dog langfra løst.

Ribe Kjærgård havde en forgænger, beliggende på et dobbelt voldsted ca. 250 m sydvest for den nuværende gård. Det vides ikke, hvornår flytningen er foretaget, men byggeriet af den tre- eller firfløjede hovedbygning, der trods senere tiders nedrivninger og ombygninger fortsat udgør kernen i det nuværende Kjærgård, tilskrives Niels Lange (død 1565). En bygningssten med årstallet 1552, som blev fundet for en del år siden, synes da også til fulde at bekræfte dette.

En kælder under hovedfløjens sydlige del betegnes derimod af forskerne som senmiddelalderlig. Mogens Lebech skriver i *Danske slotte og herregårde*, at denne kælder, der har piller med tovsnoning eller en art rifling, viser at der allerede i århundredets første tredjedel har været bygget et stenhus på det nuværende voldsted.

Kælderen omfatter ca. halvdelen af den nuværende hovedbygningens udstrækning, mens den nordlige del af kælderen er overdækket med grathvælv af mere udpræget renæssance-type. Den hidtidige opfattelse har derfor væ-

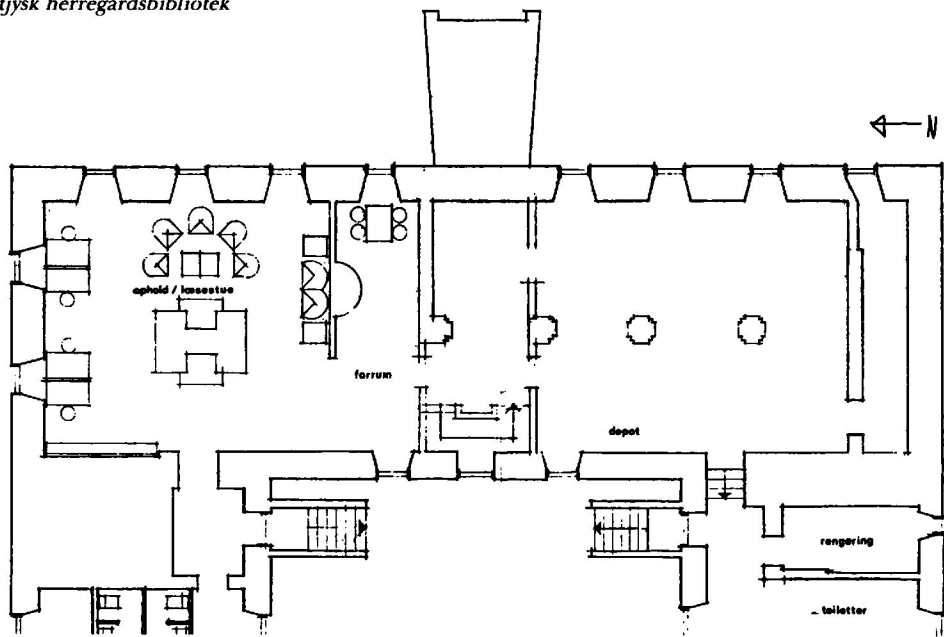
Beliggenhedsplan, hvor den formodede udstrækning af det middelalderlige stenhus er vist med krydskravering. (Efter Danske Slotte og Herregårde.)

ret, at det pågældende stenhus må have haft en længde på knap 15 meter. Antallet af stovværk kendes ikke, da kun kælderen er bevareret af huset.

Når kælderen betegnes som senmiddelalderlig, baserer det sig på de nævnte riflinger, som kendes i en del andre tilfælde, der alle dateres til årene lige omkring reformationen. I Ribe dateres rådshuset på V. Stöckens plads til 1528, mens Astrup kirke i Himmerland har fået en tilsvarende dekoration omkring 1540. Andre eksempler skal ikke nævnes her, da de øvrige er dateret på et meget usikkert grundlag.

Skal Ribe Kjærgård passes ind i denne tidsramme, får huset en ret kort levetid, inden Niels Lange ombygger det i årene omkring 1552. Mere end 20 - 30 år kan det vanskeligt tænkes, at det middelalderlige stenhus har eksisteret i sin daværende skikkelse.

Der kan ikke siges noget sikkert om årsagen til dette, men to forklaringer synes umiddel-

Opmåling af den middelalderlige kælder på Ribe Kjærgård. (Albertsen og Flarup, 1984)

bart lige sandsynlige. Måske er bygningen blevet beskadiget af brand. Tiden omkring reformationen var urolig, og Langeslægten var dybt involveret på den katolske side i opgøret. Kjærgård kan altså være blevet angrebet og afbrændt - ingen kilder fortæller dog noget om det. Niels Lange har herefter taget fat på en genopbygning efter renæssancens idealer. Den anden mulighed er, at samme Niels Lange har følt, at anlægget var for gammeldags for en mand af hans format og position - Langeslægten må regnes blandt landets højadel - og derfor har ombygget det middelalderlige anlæg, skønt det kun havde stået i forholdsvis få år. Yderligere gisninger om dette spørgsmål er uden formål, langt mere interessant må det være at forsøge at komme til en klarhed over det bygningsanlæg, som må have eksisteret på Ribe Kjærgård i et par årtier eller tre frem til omkring 1550.

Som baggrund for denne rekonstruktion findes kælderen, men derudover er det nødvendigt at støtte sig til de oplysninger, tilsvarende bygninger andre steder i landet kan give.

Kælderen er overhvalvet af to langsgående tøndehvalv, der i bygningens midte hviler på piller, forbundne af flade rundbuer. Det er på disse piller, den nævnte rifling forekommer. Mod syd er hvælvene i forbandt med den oprindelige ydermur, som iøvrigt i dag er en skillemur, idet huset er forlænget omkring 1 meter mod syd. Mod nord derimod er skillevæggen mellem den middelalderlige kælder og renæssancekælderen muret op langs bagsiden af pillerne uden at være i forbandt. Hvad

angår ydermurene, skjuler et kraftigt lag kalk de fleste detaljer, men umiddelbart kan intet skel konstateres på dette sted, ligesom murværkets karakter i kælderplan med store kraftige kampesten hist og her i murværket, er ens i hele husets længde.

Der må således rejses alvorlig tvivl vedrørende den hidtidige opfattelse af middelalderkælderens oprindelige udstrækning. Den bratte afslutning mod nord kan ikke være oprindelig, og middelalderkældrene må fra begyndelsen have været længere end nu. Hvor lang kælderens har været, kan ikke sikkert afgøres uden pudsafbankninger, men der er intet, der taler imod den påstand, at hele kældere-

ren oprindelig kan have udgjort et middelalderligt stenhus.

Af grunde, som i dag er ukendte, er den sydlige del af kælderens blevet ombygget i renæssancen og adskilt fra den bevarede ældre del med en skillevæg. Tilsvarende ombygninger af kældre kendes i mindst et par andre senmiddelalderlige bygninger, nemlig Kokkedals vestfløj (Hanherrederne) samt Gl. Estrups vestfløj (Djursland). På Gl. Estrup har årsagen formentlig været en brand, som sikkert har forårsaget revnedannelser i hvælvene. De gamle brandspor blev her konstateret da et hvælv for få år siden styrtede ned.

Denne konklusion fører nu frem til en gan-

Den tøndehvælvede kælder på Ribe Kjærgård.

Detalje af pille med tovsnoing.

ske anden opfattelse end den hidtidige af det middelalderlige Ribe Kjærgård. Huset grundareal har været - ikke ca. 110 kvm som hidtil antaget - men ca. 210 kvm i indvendigt mål. Har bygningen været i to stokværk foruden kælderen, har stenhuset været af den ganske anseelige størrelse på omkring 600 kvm.

Enkelthus eller sammensat anlæg

Stenhusets placering på voldstedets østlige del levner mulighed for tilstedeværelsen af andre bygninger, men om disse eventuelle bygninger ved vi i dag intet. Når det alligevel må anses for ret sandsynligt, at der har været andre bygninger på det senmiddelalderlige Ribe Kjærgård, må dette sluttes ud fra andre, kendte anlæg fra denne tid.

Der er bevaret ca. 50 grundmurede herregårdsanlæg fra senmiddelalderen i det daværende danske kongerige (fra Kongeåen til Smålandsgrænsen). I dette tal er ikke medregnet kongelige byggerier eller kirkeligt ejede gårde. Bevaringstilstanden går fra hele bevarede bygninger til fundamentsrester, som arkæologisk er bragt for dagens lys. Ikke sjældent er det, som tilfældet er på Ribe Kjærgård, net-

op kælderen, der er bevaret, da den er inddraget i senere tiders bygninger.

Disse anlæg kan opdeles i to hovedtyper, nemlig det ægte enkelthus samt det sammensatte anlæg. Berømt er Glimmingehus i Skåne, der med et indvendigt areal på næsten 1.000 kvm har kunnet rumme alt det, der var behov for i en borggård. Det har stillet store krav til bygherrens økonomi samt omfanget af arbejdskraft at bygge så store huse i eet stræk. Det er da også kendetegnende, at ægte enkelthuse kun findes i færre end en halv snes eksempler, alle med højadel som bygherre.

De øvrige anlæg er flerfløjede - en del bygget udelukkende i grundmur (Gl. Estrup, Østergård i Salling, Rygård m.fl.) - men den almindeligste type er dog sammensat af flere byggematerialer.

Et grundmuret hus udgør anlæggets kerne, og til dette slutter sig andre bygninger af lettere materialer, formentlig oftest bindingsværk. På Tjele i nærheden af Viborg samt Østrupgård på Sydfyn kan denne type endnu studeres.

Ved at bygge sig et stenhus i overskuelig størrelse, suppleret med bindingsværksbygninger, opnåede bygherren en prestigegivende hovedbygning uden at byggeriet voksede ham over hovedet. Den grundmurede del kunne rumme bolig, sal samt magasiner, og bygningen var nogenlunde sikret mod tyveri, brand og andre farer som bindingsværksbygninger kun dårligt beskyttede mod. Med tiden kunne større dele af anlægget omsættes i grundmur, og selv store, grundmurede anlæg blev som regel opført lidt efter lidt, hvor de enkelte fløje sikkert har haft forgængere i lettere materialer.

Pladsbehovet i en middelalderlig borggård har været anseeligt, og det er forkert at tro, at senmiddelalderens herregårdshovedbygninger har været små og primitive. Synsforretning-

ger fortæller samstemmende om sal, fruerstue, folkestue, bagers, bryggers, stegers, fadebur, kornmagasiner samt sovepladser til en stor skare af tjenestefolk.

Vender vi nu tilbage til Ribe Kjærgård, må det bero på en skønssag, om bygningen har været stor nok til at rumme alle disse funktioner. Overvejelserne vanskeliggøres yderligere af, at det ikke vides med sikkerhed hvormange stokværk huset har haft. Ribe Kjærgård udgør derfor et interessant grænsetilfælde, idet bygningens udstrækning nok var ganske impone-

rende, men det var pladsbehovet på en borggård også. Opmåles de bevarede bygninger fra senmiddelalderen på vore herregårdspladser, synes ingen at have haft mindre end 700-800 kvm, hvorimod mange anlæg var endog betydeligt større.

Selv med to stokværk foruden kælderen, synes huset således at være i underkanten af det nødvendige, i særdeleshed for en betydelig slægt som Lange og et gods af Ribe Kjærgårds størrelse.

Ud fra kendskabet til især Tjele og Glim-

mingehus, må stenhuset have rummet en sal, borgherrens bolig samt måske borgestue. Køkkenfunktionerne kan have været placeret i kælderen, der dog også kan have været beregnet til opmagasiner af herregårdens egne produkter eller landgilden fra fæstebønderne. Bindingsværksbygninger i forbindelse med stenhuset kan meget vel have rummet de grovere økonomifunktioner, bryggers m.v. samt forskellige magasiner og fadebure, måske også en folkestue.

Den bevarede senmiddelalderlige kælder på Kjærgård giver et tydeligt fingerpeg om, at Langernes stenhus har været smukt og velbygget. At det samtidigt har været stort, fremgår af ovenstående betragtninger, og det kan altså ydermere have udgjort kernen i et endnu større anlæg. Denne sidste påstand kan vel næppe bevises, men dog sandsynliggøres ud fra sam-

menligningen med anlæg på andre herregårde rundt omkring i landet fra perioden mellem ca. 1475 og 1536.

Litteratur:

Danske slotte og herregårde, Bd. III, Ny Samling s. 524-534.

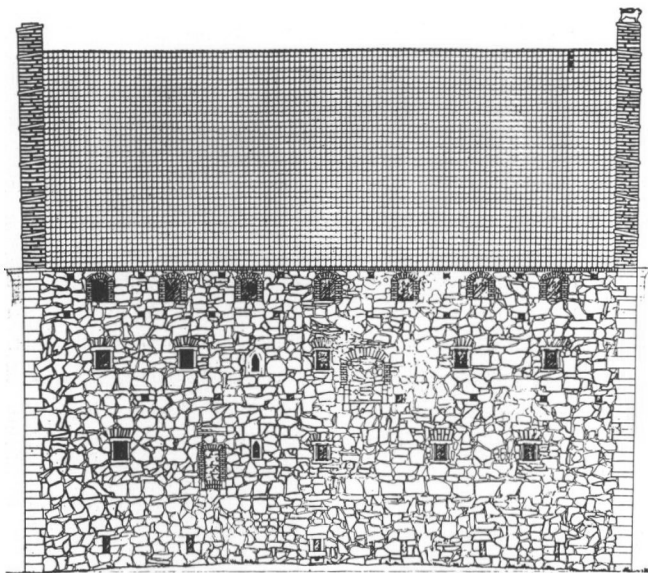
H. K. Kristensen: Niels Lange som bygherre på Riber Kjærgård, Fra Ribe amt 1959 XIV, IV s. 677-679.

J. M. Lauridsen, S. Frifelt og T. T. Kragelund: Kjærgaard. 1938.

P. J. Petersen: Ribe Kjærgårds bygningshistorie, fra Ribe amt 1945, Bd. XI,II s. 277-298.

Trap Danmark, Ribe amt.

Steen Ivan Hansen, Byagervej 112 G, 8330 Beder. Født 1950 og boede i sin barndom i Bramming og Tistrup. Udlært journalist i 1971. 1987: cand. mag. i middelalderarkæologi og historie ved Århus Universitet. Erhverv: fritidsundervisning og foredragsvirksomhed. Artikler om især middelalderlige bygninger i Sfinx, Kirkehistoriske samlinger og Østjysk hjemstavn.

Glimmingehus i Skåne er det bedst bevarede senmiddelalderlige stenhus i Norden. Her set fra syd. (Kungl. hist. antikv. akademien, Stockholm.)